

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

DOI 10.35423/2078-8142.2026.1.1.5

УДК 141(091)+241.513

Л. А. Пастушенко,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та релігієзнавства
Національного університету «Києво-Могилянська академія»,
м. Київ, Україна
e-mail: mila.pastushenko@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7948-2879>

РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКА ПОЛЕМІКА КИЇВСЬКОГО МИСЛИТЕЛЯ ВАСИЛЯ ЕКЗЕМПЛЯРСЬКОГО З ФРІДРІХОМ НІЦШЕ

Анотація. У статті здійснено аналіз філософської дискусії київського академічного мислителя В. Екземплярського з німецьким філософом Ф. Ніцше на сторінках праці «Євангеліє Ісуса Христа перед судом Ніцше» (1915). Визначено предметне поле полеміки, відтворено основні положення змістовної критики В. Екземплярським філософських поглядів Ніцше, що стосуються розуміння останнім засадничих аспектів християнського світогляду та способу життя. Автором продемонстровано оригінальність підходу В. Екземплярського до аналізу філософії Ніцше, що полягає, з одного боку, у розкритті неповторного світобачення Ніцше, з'ясуванні висхідних світоглядних інтуїцій його творчості, а з іншого – у витлумаченні ідей Ніцше як відображення духовних запитів тогочасної доби. У статті показано, що, здійснюючи компаративний аналіз двох опозиційних за ціннісними установками та ідеалами ніцшеанського і християнського етичних учень, В. Екземплярський виокремлює їхні спільні риси, водночас аргументовано роз'яснює принципові розбіжності між ними. У статті доведено, що ґрунтовний та професійний критичний аналіз філософії Ніцше надав можливість київському мислителю сформулювати власне бачення християнських етичних цінностей та ідеалів, крізь призму розгляду феноменів життя, радості, любові.

Ключові слова: духовно-академічна філософія, світогляд, життєрозуміння, любов, життя, радість і страждання.

Luidmyla Pastushenko,

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor
at the Department of Philosophy and Religious Studies, Faculty of
Humanities,*

*National University of Kyiv-Mohyla Academy,
Kyiv, Ukraine*

e-mail: mila.pastushenko@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7948-2879>

RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL DEBATE BETWEEN KYIV THINKER VASYL EKZEMPLYARSKY AND FRIEDRICH NIETZSCHE

Abstract. *The article provides a comprehensive analysis of the philosophical debate between Kyiv academic thinker V. Ekzemplyarsky and German philosopher Nietzsche in the work “The Gospel of Jesus Christ before Nietzsche’s Court” (1915). The work defines the subject area of the debate and reproduces the main points of V. Ekzemplyarsky’s substantive criticism of Nietzsche’s philosophical views concerning the latter’s understanding of the fundamental aspects of the Christian worldview and understanding of life. The author demonstrates the originality of V. Ekzemplyarsky’s original approach to the analysis of Nietzsche’s philosophy, which consists, on the one hand, in revealing Nietzsche’s unique worldview and clarifying the underlying worldview intuitions of his work, and on the other hand, in interpreting Nietzsche’s ideas as a reflection of the spiritual demands of the time. As shown in the article, by conducting a comparative analysis of the two opposing value systems and ideals of Nietzschean and Christian ethical teachings, V. Ekzemplyarsky highlights their common features, while at the same time explaining the fundamental differences between them. The article highlights the place and significance of the religious-philosophical polemic between V. Ekzemplyarsky and Nietzsche in the development of Ukrainian philosophical thought, proving that a thorough and professional critical analysis of Nietzsche’s philosophy enabled the Kyiv thinker to form his own original vision of the relationship between Christianity and the joy of life and love. The author has established that the creative work of the*

Kyiv thinker presents the experience of religious and philosophical understanding of the phenomenon of love, which, unlike its traditional, ascetic interpretation in Christianity, is revealed as an expression of the uniqueness and completeness of human existence.

Keywords: *Kyiv spiritual and academic philosophy, V. Ekzemplyarsky, F. Nietzsche, worldview, understanding of life, phenomenon of love, joy of life.*

Вступ. 2025 року ми вшанували 150-річчя від дня народження київського академічного мислителя Василя Екземплярського (1875–1933), професора Київської духовної академії XIX – початку XX ст., видатного вітчизняного релігійного філософа, богослова, освітнього діяча, публіциста, видавця. В історії української філософії та освіти залишається світлий образ духовно-академічного професора В. Екземплярського, звільненого від служби в Академії через своє інакодумство, підозрілої, з точки зору тодішнього церковного та академічного керівництва, оцінки ним тогочасного релігійно-суспільного, освітянського життя [9; 10]. Водночас вартий дослідницької уваги вагомий творчий доробок В. Екземплярського в царині християнської етики, де представлено спробу переосмислення історично сформованих у християнській культурі питань та явищ. Зокрема, у ґрунтовній праці «Євангеліє Ісуса Христа перед судом Ніцше» (1915) [13], шляхом ініційованої ним філософської дискусії із німецьким мислителем Ф. Ніцше, В. Екземплярський у своїх міркуваннях та аргументаціях подає оригінальне витлумачення християнських істин. На нашу думку, власне ця філософська дискусія і утворила ту неповторну призму, той унікальний спектр бачення, що дав В. Екземплярському можливість не лише сформувати власну візію основних етичних засад християнства, а й артикулювати-прояснити автентичний філософський погляд на специфіку людського буття, етичні цінності та ідеали.

Актуальність і наукова новизна дослідження. Дослідження філософського доробку київського мислителя В. Екземплярського набуває актуальності з огляду на пріоритетні напрями сучасних студій з історії української філософії, серед яких важливим є вивчення європейського контексту становлення і розвитку вітчизняної філософської думки. На підставі змістовного аналізу праці В. Екземплярського «Євангеліє Ісуса Христа перед судом Ніцше» можемо значно розширити розуміння спектру зацікавлень української академічної філософії XIX – початку XX ст., що включало філософський інтерес до поглядів Ніцше. Наукова новизна дослідження полягає у з'ясуванні, на прикладі досвіду В. Екземплярського, характеру, мотивів, способів та методів «співпраці» українських академічних філософів із європейською філософською традицією. Задля розуміння актуальних філософських запитів української академічної традиції початку XX ст. у процесі дослідження висвітлено основні змістовні моменти дискусії, продемонстровано аргументацію В. Екземплярського у диспуті. На прикладі аналізу праці київського мислителя засвідчено високий рівень опрацювання та засвоєння спадщини європейських філософів академічною філософською думкою: представлено ґрунтовний досвід філософського переосмислення ніцшеанських ідей, відтворено вдумливе і кропітке прочитання творів Ф. Ніцше на високому рівні, здійснено критичний розбір поглядів німецького філософа, визначено світоглядні засади його ідей. Показано, що ініційована В. Екземплярським філософська дискусія дала йому змогу не лише значно розширити та збагатити інтерпретаційну площину християнських смислів та цінностей, а й розкрити важливі філософсько-антропологічні та етичні концепти і проблеми. Тим самим, у статті виявлено філософський потенціал та плідність для українських філософів діалогу із європейською традицією.

Стан дослідження проблеми. Попри деякі спроби сучасних українських дослідників представити сліди впливу ніцшеанської філософії на формування української інтелектуальної думки у XIX–XX ст., розгляд явищ рецепції та засвоєння філософських ідей

Ніцше в Україні обмежувався здебільшого аналізом спадщини представників української літератури та мислителів української ідеї [4; 5], психобіографічних студій стосовно Ніцше [6] тощо. Мусимо стверджувати про відсутність у сучасній україністиці спеціальних досліджень, присвячених рецепції філософії Ніцше у вітчизняній академічній філософії. Відзначимо, що не зважаючи на здійснені певні кроки у вивчення життя і творчості В. Екземплярьського [2; 3; 7; 9; 10], філософська полеміка київського мислителя із Ф. Ніцше не становила окремого предмета історико-філософського зацікавлення, не кажучи вже про осмислення її місця та значення у філософському доробку В. Екземплярьського, так і в загальному розвитку української філософської думки. Виняток становлять лише нариси В. Грищенко, присвячені творчості В. Екземплярьського, де стисло окреслено основний зміст праці «Євангеліє Ісуса Христа пред судом Ніцше» [2; 3]. Усе відзначене актуалізує спеціальне звернення до спадщини київського мислителя та висвітлення його філософського діалогу-полеміки з Ніцше.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є відтворення змісту і характерних особливостей релігійно-філософської дискусії В. Екземплярьського з Ф. Ніцше, на підставі цілісного історико-філософського аналізу праці «Євангеліє Ісуса Христа перед судом Ніцше». Завданнями роботи є з'ясування специфіки теоретико-методологічного підходу київського мислителя до філософсько-критичного аналізу поглядів Ф. Ніцше; відтворення розуміння В. Екземплярьським світоглядних засад філософського вчення Ніцше; висвітлення місця та значення релігійно-філософської полеміки для формування В. Екземплярьським оригінального погляду на засади християнського етичного вчення; розкриття розуміння київським філософом, у розрізі його дискусії з Ніцше, феноменів життя, радості та любові.

Виклад основного матеріалу. Варто виокремити особливості підходу київського мислителя до аналізу філософії Ніцше, визначення ним ракурсу постановки проблематики, що є смисловим осердям його рецепції ніцшеанської спадщини. В. Екземплярьський

поділяє теоретико-методологічні засади історико-філософського пізнання, сформовані київською духовно-академічною філософією, що виражені у розумінні філософії як понятійного вираження світогляду, «світорозуміння і життерозуміння», певного відношення до життя. Академічний філософ на початку праці представляє візію Ніцше не лише як мислителя, а й художника, а його філософію розглядає крізь призму відображення у ній певного типу світобачення та життерозуміння. Дотримуючись культурологічного підходу, В. Екземплярський пропонує розглянути питання ніцшеанської рецепції етичних засад християнської доктрини в ракурсі розкриття біографічного (особистісного) і культурно-історичного факторів формування філософських поглядів Ніцше. З одного боку, протягом праці В. Екземплярський постійно апелює до неповторного світовідчуття і світобачення Ніцше, намагається проникнути в осердя його індивідуального світогляду, з'ясовує вихідні інтуїції його творчості, глибинні порухи його душі, пов'язані з його життєвим досвідом. З іншого боку, погляди Ніцше цікавлять В. Екземплярського як увиразнення певного типу ставлення до життя, світу в цілому, світо і життерозуміння. Для київського мислителя Ніцше – провісник ідей сучасності, той, хто вимовляє–проголошує засади сучасного бачення і розуміння. Через те, що у філософії Ніцше відображено духовні запити тогочасної йому доби, В. Екземплярський пропонує шлях вдумливого критичного прочитання його творів, демонструючи тим самим позицію усвідомленого ставлення до ідей сучасності. Відзначимо, що в українській академічній традиції спробу осмислення філософії Ніцше як увиразнення сучасних тенденцій інтелектуальної думки можемо віднайти і у доробку вихованця КДА, професора богослов'я Харківського університету Михайла Стеллецького (1862–1919), який у праці «Сучасне декаденство і християнство» (1908) представляє Ніцше як «великого декадента», що надав цьому напрямку філософське обґрунтування і присмак індивідуалізму [8, с. 72–73]. Можна простежити певну схожість підходів до ніцшеанської філософії у В. Екземплярського та М. Стеллецького – мислителі здійснюють компаративний аналіз

вчення Ніцше із християнством, артикулюють світоглядні позиції Ніцше, розглядають філософські ідеї Ніцше як відображення умонастроїв сучасної доби.

Одна з характерних рис творчого підходу В. Екземплярського – реалізація методологічного принципу, що полягає у поєднанні непеєднаних, чи протилежних поглядів, ученєв, світоглядних парадигм. Зокрема, цей принцип він застосовує у своїй праці «Гр. Толстой і св. Йоан Золотоуст в їх поглядах на життєве значення заповідей Христових» (1912), порівнюючи погляди відлученого від церкви Льва Толстого із вченням одного з шанованих отців Церкви Йоана Золотоустого, прослідковуючи схожість їхніх духовних заповітів [9; 10]. У творі «Євангеліє Ісуса Христа перед судом Ніцше» ми бачимо застосування того самого методу: В. Екземплярський зводить на одну площину два антагоністичних вчення, з метою з'ясування на підставі аналізу, чіткішого та артикульованого прояснення схожості-відмінності, когерентності-опозиційності світоглядних засад ніцшеанського і християнського ученєв. Водночас, в результаті такого зіткнення, зштовхування неоднорідних предметів дослідження, оцінювання християнства крізь призму критики його антагоністом Ніцше, київським мислителем досягнуто, на нашу думку, нове прочитання як ніцшеанських настанов, з одного боку, а з іншого, що найголовніше, сформовано оригінальне потрактування християнських істин. Розглядаючи філософію Ніцше крізь призму світоглядних засад, ставлення до світу граничних цінностей, релігії, В. Екземплярський намагається здійснити компаративний аналіз смислової наповненості і ритміки двох проповідей – євангельської і ніцшеанської.

Варто також підкреслити демонстрований у праці науковий та об'єктивний характер ініційованої київським мислителем філософської полеміки з етичної проблематики, де цінується погляд опонентів, наводиться належна фахова аргументація, а сам процес диспуту постає як творчий діалог, розмова на рівних. З'ясовано, що не зважаючи на різницю світоглядної площини опонентів, постановку «болючих» релігійних та етичних питань, у праці

В. Екземплярського дотримано вимог академічного дискурсу філософської бесіди, що відбувається без дошкульних звинувачень, упереджень і догматизму.

Таким чином, порівнюючи ніцшеанське і християнське вчення, у своїй праці В. Екземплярський неодноразово виокремлює ті риси філософського світорозуміння, що їх об'єднують. Зокрема, київський мислитель протиставляє ці вчення поширеному на той час матеріалістично-позитивістському, утилітаристському світогляду, виокремлює зовнішню схожість у «безмежності» видноколу їхніх тверджень, відсутності приземленості, вивищеності над випадковим, буденним, у «безмежну далечинь» [13, с. 3–4]. Саме тому, поцінуючи Ніцше за те, що він розширив духовний горизонт людства, В. Екземплярський відзначає свіжість, щирість поглядів філософа, його серйозне і палке ставлення до релігійної проблематики. Також В. Екземплярський відзначає схожість слів Заратустри у Ніцше з новозавітним гімном любові, де лунає думка про віддачу свого життя за спасіння людства, порятунок майбутнього людства пожертвуванням теперішнім, порівнюючи цей процес з народженням нового людства (у християнстві – ідея порятунку людства жертвою, смертю І. Христа) [13, с. 51] та ін.

Презентуючи у своїх філософських міркуваннях засади релігійного, християнського світогляду, В. Екземплярський з'ясовує ставлення Ніцше до релігії, питання, що є, на думку київських духовно-академічних мислителів, лакмусовим папірцем для будь-якого світогляду, відображеного у філософії. Таким чином В. Екземплярський визначає осердя філософії Ніцше, що полягає у рішучому запереченні Бога, світу позаземних ідеалів, натомість констатуванні сенсу людського життя лише в рамках видимого, природнього світу, світу природи з її законами і людської природи. Позиція Ніцше «поза моралі» – позиція переоцінки тогочасних і минулих цінностей, встановлення нового критерію цінностей, що не є вже етичні категорії добра і зла, а категорія природньої сили, «природа з її законами і природа самої людини з її індивідуальними відмінностями» [13, с. 8], звідси – застосування виключно природ-

ніх фізичних законів до пояснення людських відносин і характеристики людської поведінки. Базисом світоглядної позиції Ніцше, на думку В. Екземплярського, є віднайдений ним новий масштаб оцінки людських вчинків – крізь призму природніх начал сили і краси, із принциповим запереченням позаземних ідеалів, ствердженням значимості лише натуралістичних цінностей земного життя. Згідно з Ніцше, добро – природна чеснота, те, що вивищує волю до влади, а відтак основним життєвим заповітом виступає любов до самого себе, і цінність людського буття визначається обдарованістю і життєздатністю. Визначений ракурс оцінки людського світу, показує В. Екземплярський, Ніцше застосовує до осмислення траєкторії становлення людства, що витлумачується ним як шлях людського падіння, процес поступового звиродніння справжніх природніх людських цінностей. І християнство в цій історії відіграє кульмінаційну роль в якості найгострішої форми заперечення, відторгнення справжньої реальності, адже християнство – «найгостріша форма ворожнечі до реальності» [13, с. 21]. Можна простежити певну подібність витлумачення ніцшеанського ставлення до християнства в рецепції В. Екземплярського та німецького мислителя К. Яспера [14]: вони обидва підкреслюють зауваження Ніцше про те, що засновник християнства І. Христос був практиком, а не учителем віри, проте у своєму розвитку християнство, викривляючи цей первісний практичний напрям діяльності, зосередилось на розробці заasad віри в Бога, породивши викривлене та спотворене поняття про Бога, при цьому розчавивши людину. Цей аспект ніцшеанського бачення спотворення, внаслідок історичного становлення, ідей Христа, звідси, ідей та ідеалів первісного християнства, київський мислитель, на нашу думку, наводить не дарма. Наскрізною інтенцією творчості В. Екземплярського стало питання практичного втілення християнського ідеалу в євангельському первинному значенні, питання про відповідність морального ідеалу, проголошеного святим і істинним, реальному життю людини та спільноти [2; 3; 10] В. Екземплярський гостро відчував наслідки втрати первинного євангельського смислу та ідеалу в сучасному релігійному житті,

критикував практику заміни євангельської істини на штучно сконструйовану «казенними» богословами машинерію християнської ідеології [7, с. 99–101].

Відображаючи у своїй творчості основні інтенції київської духовно-академічної філософії, В. Екземплярський виступає у вік поширення нігілістичних, позитивістських, матеріалістичних ідей на захист християнських моральних цінностей та ідеалів, розглядає питання негативного, критичного ставлення Ніцше до християнських моральних заповітів як відлуння його заперечення ідеї Бога. Однак, на відміну від позитивістського світогляду, де переважає розсудковий, обґрунтований висновок щодо непотрібності Бога, у світогляді Ніцше заперечення Бога набуває рис глибокого драматизму, живого страдницького почуття, стає результатом тривалої напруженої душевної боротьби, сповненої жаху від сенсу втрати. Результатом цієї боротьби з «ідеєю Бога» стало викристалізоване основне завдання проповіді Ніцше – утвердження життя, радості життя – саме ці істини знецінювала, на думку Ніцше, фантазмагорична «найбільш збочена» ідея Бога у християнстві, внаслідок чого відбулося трагічне забуття життя і життєвої радості, адже «життєвий центр тяжіння переноситься у життя потойбічне», відтак «християнство оголосило війну найвищому типу людства, воно відріклося від основних інстинктів цього типу, переходячи на сторону слабких» [13, с. 23–24]. Критично осмислюючи ніцшеанські історіософські міркування, що вплинули на формування його світоглядно-філософських засад, В. Екземплярський скептично ставиться до характеристики Ніцше як новочасного учителя життя. Київський професор вважає, що виходячи із заперечення ідеї Бога, заміни її на ідеї надлюдини і вічного повернення, філософія Ніцше не набуває рис проповіді вічної радості, що простежується з його біографії та міркувань – він, як вчитель життя, достатньо ненавидів цей світ і життя: «якщо як особистість, він ще довго залишиться загадкою, тоді, як учитель життя, він достатньо ясно сказав останньому “ні”, замість “так”» [13, с. 44].

Відзначимо досить незвичний ракурс характеристики київським мислителем ставлення Ніцше до християнства як релігії, що заперечує цей світ, засуджує та ненавидить радість і культивує страждання. Такий ракурс бачення, з одного боку, надає можливість показати релігійні та філософські витоки представленого погляду, з іншого боку, переосмислити християнський світогляд та практику у світлі цих питань. Варто зазначити, що тема співвіднесення життєвих радості і страждань, євангельського відношення до страждань стала однією з наскрізних тем творчості В. Екземплярського [3, с. 37]. Відповідаючи на закиди Ніцше з позиції євангельського розуміння, В. Екземплярський вбачає сенс християнської проповіді, що так і залишалось незрозумілою для Ніцше, у благій звістці цьому світові про нове джерело радості і щастя. Київський мислитель порівнює стан та феномен радості у Ніцше та радості проповідників християнства – обидва мають своїм джерелом віру в більш світле майбутнє, віру як джерело радості. На наше переконання, пафос аналізованої праці полягає у розвінчанні ідеї, усталеної в людській думці та культурі протягом історії, згодом і підхопленої Ніцше, про ворожість християнства до життя, заперечення християнським світоглядом радості життя. Таким чином, В. Екземплярський прагне переосмислити християнське ставлення до феноменів життя і радості, реанімує, відновлює первісний смисл розуміння цих феноменів в євангельському вченні, показуючи їх крізь призму співвіднесених інтуїцій – життя-радість-страждання, життя-радість-любові. Відзначимо, що тематика ставлення християнства до життя та радості життя, життєвого смислу Євангелія, розкривається В. Екземплярським також у праці «Боже-ственне і людське» крізь призму розгляду опозиційних двох напрямів світовідчуття і життєрозуміння в християнстві – оптимізму та песимізму. В. Екземплярський визначає оптимізм як цінування земного смислу в Євангелії, віру в благословення нашого природнього життя і наших малих справ. Проте мислитель вбачає у цьому напрямі певну небезпеку через усталену в історичному християнстві практику або підлаштування християнського ідеалу під умови зем-

ного життя, або втрату його значущості у реальному житті [11]. Із логіки міркувань мислителя можна зробити висновок про проблематичність для нього питання практичного втілення у житті засад християнського оптимізму.

Акцентуючи увагу на джерелі християнського вчення, а саме – на особі І. Христа та його смерті-воскресінні, київський мислитель показує смисл його хресних страждань не у збільшенні людських страждань, не у породженні голгофського культу хреста (у чому помилявся Ніцше), а насамперед у звищенні усім людям великої радості про життя та джерело цього життя. На думку В. Екземплярського, Ніцше не зрозумів християнської таїни страждань, яка розкривається крізь призму співвідношення цієї таїни із таїною любові. Ці співвіднесені таїни київський мислитель також витлумачує через ідею царства Божого, царства правди і радості. Варто зазначити, що однією зі стрижневих ідей етики В. Екземплярського стала ідея царства Божого (що була ним засвоєна від його академічного наставника Маркелліна Олесницького), в рамках якої смисл людського життя полягає у співробітництві людині Богові, служінні справі створення царства Божого на землі [7, с. 98–99]. Виходячи із цієї ідеї, В. Екземплярський розглядає християнство як таке світосприйняття, що не заперечує «землі і радості серця», і, поєднуючи у своєму життєрозумінні радість і скорботу, страждання і щастя [13, с. 45–48], намагається усіма силами боротися проти страждань цього світу в двох напрямках: шляхом подолання страждань (соціальний аспект) і перетворення ставлення людської душі до життєвих негараздів (психологічний аспект). Подібно до того, як І. Христос майже все своє життя присвятив тому, аби зробити людей щасливими, так і завдання кожного християнина, що наслідує його заповіді, полягає у служінні Богу на землі через спрямування особистісних зусиль у напрямку вдосконалення цього світу, прагнення зробити людей більш щасливими і радісними. Більше того, київський філософ, порівнюючи ступінь любові до життя і «земного світу» у Ніцше і євангельському вченні, віднаходить більше любові до цього світу саме у останньому,

висвітлюючи феномен любові як кореляцію обсягу любові із вкладеними зусиллями боротьби людини за щастя свого ближнього. Таким чином, розвінчуючи хибність витлумачень християнських етичних заповітів у Ніцше, В. Екземплярський ставить своєю метою показати основну інтуїцію євангельських настанов – «прояв справжньої сили і краси людського життя» [13, с. 115].

Маємо зазначити ще одну з переваг творчого доробку В. Екземплярського – у ньому ми віднаходимо філософське осмислення феномена любові. Так, концепт любові є одним із центральних для християнства, що розкриває «внутрішню сутність християнського Бога», і, за аналогією з Божественною любов'ю, любов між особистостями розуміється як «жертвенна воля» до певної «самовіддачі і розімкнутості» [1, с. 196]. Звісно, християнські богослови звертались у своїх творах (що особливо стосувалося засад християнської етики) до цього концепту, однак здебільшого або дещо побіжно, або розкриваючи його через низку цитувань з біблійних чи патристичних текстів. В. Екземплярський у своїх творах розвиває цей концепт через феноменологічний та психологічний аналізи, розкриваючи сенс і значення любові в людському досвіді. Київський мислитель віднаходить несправедливим та неправильним витлумачення Ніцше любові до Бога та ближнього як осердя християнського життя, що базується на слугуванні низьким проявам людської природи (корисливості, пошуку нагороди за чесноти) [13, с. 83]. Натомість Екземплярський осмислює феномен християнської любові як альтруїстичне почуття, протилежне егоцентризму, коли «самі бажання людини, усі її цінності, без винятку, і глибоке усвідомлення своєї особистісної цінності, переносяться люблячим на коханого, в ньому пізнаються і цінуються» [13, с. 113]. Любов за своєю природою є вільною стихією людської душі, що не може бути зумовленою ніякими іншими прагматичними корисливими мотивами, розсудковими калькуляціями, зовнішніми чи внутрішнім примусом, вимогами. У цьому полягає її етична цінність – лише чиста, вільна у своїх виявах любов зумовлює моральнісну цінність вчинку. У праці «Євангеліє і суспільне життя (Декілька

слів про соціальну сторону євангельської проповіді») [12] В. Екземплярський розвиває цілісну феноменологію любові, заважаючи, що за природою почуття любові є діалогічне, соціальне, яке полягає у живому устремління до предмету любові, з метою найповнішого поєднання, ототожнення з ним. Для люблячого об'єкт його любові існує понад усе, при чому решта дійсності постає нібито віддаленою від нього, однобічною та нецікавою. Любити – прагнути і знаходитись у живому спілкуванні із коханим, жити його інтересами, радощами, скорботами. Тобто любов – цілковите живе поєднання в усіх проявах людської особистості – думці, почуттях волі, це бажання узгоджувати ці прояви з почуттями та устремліннями коханого усе своє життя, пронизатися ними до цілковитого уподібнення коханому. Однак при тому людина не втрачає власну ідентичність, багатство та повноту власного я, власну самість, оскільки цінність свого я вона утверджує в синергії з іншим, більше того, саме любов є виразом наповненості та багатоманітності власного особистісного життя [12].

У своїй філософії любові Екземплярський акцентує важливу її сторону – активний стан суб'єкта-діяча, внаслідок чого його дії набувають характеру самоствердження, само конституювання, розкриття повноти свого ества [13, с. 105–112]. Відтак Ніцше помилявся, на думку В. Екземплярського, у розумінні християнської любові (звідси – життя) як стану пасивності, стану самозречення, зневаги до життя, в усвідомленні мізерності власного існування, заперечення власної особистості. Дане розуміння Ніцше, в рецепції В. Екземплярського, базується на аскетичному напрямі християнської думки, що проповідує відмову від цього життя в ім'я потойбіччя. Більше того, це витлумачення у Ніцше синтезоване з ідеями А. Шопенгауера про явище любові як заперечення неповторності особистості, індивідуального життєвого начала [13, с. 107]. У своїй творчості київський мислитель піддає критиці однобічний спосіб витлумачення любові християнством, що базується не на первинному євангельському вченні, а на окремому напрямі в розвитку християнства – аскетичному. Протягом історії християнська думка

у своїй саморефлексії – богословському обґрунтуванні – здебільшого розвинула аскетичне потрактування євангельського вчення про любов, що, на думку київського мислителя, є однобічним і неповним розкриттям цієї істини, оскільки обмежується лише розумінням любові до Бога, залишаючись нечутливим до цього світу, заперечуючи людську співучасть, чуйність до людського життя, з його стражданнями та радощами, обираючи любов небесну та заперечуючи любов земну. Однак, як показує В. Екземплярський, це суперечить самому феномену любові – той, хто любить, прагне цілковитого отожднення з предметом любові, його проявами, отже неможлива любов Бога без любові до того, що улюблено Богом – цей світ, насамперед людський світ. І тому, щоб полюбити Бога, потрібно полюбити перш за все людей, насамперед своїх ближніх, братів. Лише повнота любові до світу, людини, ближніх, що розширюється до нескінченності, може бути відображенням Божественної любові: наповненість любові до Бога виражається безумовно у всеосяжній любові до улюбленого Богом цього світу. Через це ідеал християнської досконалості невіддільний від ідеалу любові до людства, є ідеалом соціальним, у рамках якого істинне призначення людського життя полягає не у відреченні від цього світу, а перетворення його на царство Боже. В ідеї царства Божого християнство таким чином поєднує і любов до ближнього і ніцшеанську ідею любові до віддаленого, осмислюючи любов як животворче, творче, активне начало людського буття, що розкриває повноту людської особистості, сенсу її земного життя, утверджує людський світ як на землі, так і у вічності [13, с. 114]. Адже у своїх виразах любові людина підвищує особистісне почуття життя і силу власної особистості. Виходячи з такого розуміння феномена любові як активного начала особистісного буття, В. Екземплярський розкриває позитивний зміст християнських чеснот, уподібнюючи їх променям, що випромінюються з любові, і, проходячи крізь призму людського серця, висвітлюються різними барвами райдуги в різних відношеннях із людьми та світом [13, с. 115]. Саме ці чесноти демонструють справжню силу і красу людського життя. До цих чеснот

Екземплярський насамперед відносить так звані «пасивні» чесноти (що зазнають критики не лише з боку Ніцше, а й, як не дивно, і з боку офіційного богослов'я), чесноти смирення, співстраждання, терпіння, непротивлення злу [13, с. 116–149]. Київський мислитель, всупереч поширеній світській та релігійній традиції витлумачення цих чеснот, представляє досить оригінальний ракурс їхнього розуміння – не як вираження пасивності, слабкості, ницості людини, а навпаки, творчого начала життя, основи його розвитку, а відтак життєвої сили людини.

Висновки. У представленій статті відтворено предметне поле та властиві риси релігійно-філософської полеміки київського мислителя В. Екземплярського з німецьким філософом Ф. Ніцше, що слугує свідченням багатоманітного та результативного досвіду співпраці української філософської думки із західноєвропейською філософією. Застосування культурологічного підходу до аналізу поглядів Ніцше надало можливість В. Екземплярському, з одного боку, висвітлити світоглядні засади вчення Ніцше, витлумачити його філософію як вираження особистісного світовідчуття та життєрозуміння. З іншого боку, філософія Ніцше в рецепції В. Екземплярського презентована як відображення сучасних тенденцій думки, духовних запитів доби. З'ясовано, що В. Екземплярський надає розлогу філософську аргументацію щодо критики Ніцше християнства як песимістичного світорозуміння, що заперечує цінність земного життя, радість і красу людського життя. У такий спосіб, шляхом зіставлення християнського і ніцшеанського учень, київський мислитель прагне переосмислити християнське розуміння феноменів життя і радості, повертаючись до первісного, євангельського їхнього витлумачення, крізь призму розкриття співвіднесення інтуїції життя-радість-любви-страждання. У статті показано плідні результати та значення релігійно-філософської дискусії В. Екземплярського з Ніцше, що позначено філософським осмисленням базових етичних концептів християнської традиції (цінностей любові, радості, страждання, суспільного ідеалу царства Божого, етичних чеснот); висвітленням

питання відношення християнства до земного та соціального життя; кристалізацією власного оригінального витлумачення феномена любові як творчого самоствердження особистості, віднаходження радості життя через розкриття себе у любові до «іншого». Здійснений у роботі змістовний аналіз релігійно-філософської полеміки засвідчує необхідність поглибленого вивчення творчого доробку українських академічних філософів, з метою з'ясування характеру їхньої співпраці з європейською філософською думкою та виявлення значення творчого діалогу з європейськими мислителями для формування власних оригінальних філософських ідей та настанов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Софія–Логос. Словник. Київ : Дух і літера. 1991. 464 с.
2. Грищенко В. Л. Основні напрямки релігійно-філософської творчості В. Екземплярського. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2002. № 20. С. 69–76.
3. Грищенко В. Л. Сенс любові: християнська етика В. Екземплярського. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2000. № 18. С. 69–76.
4. Жмир В. Слідами Ніцше по Україні. *Художня культура. Актуальні проблеми*. 2010. № 7. С. 275–315.
5. Лютий М. Українське ніцшеанство. URL: <http://www.kram.in.ua/article/66>
6. Менжулін В. Фрідріх Ніцше як герой патографічних розвідок, здійснених на теренах Російської імперії. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2021. № 7. С. 17–29.
7. Пастушенко Л. А. Василь Екземплярський і Петро Кудрявцев: на перехресті творчих шляхів. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2023. № 11–12. С. 95–104.
8. Пастушенко Л. А. Вихованець Київської духовної академії Микола Стеллецький: сторінками біографії та творчості. *Магістеріум. Вип. 55. Історико-філософські студії*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2014. С. 68–80

9. Ткачук М. Л. За що його засудили? (До історії вигнання з Київської духовної академії професора В. І. Екземплярського). *Київська академія*. 2010. № 8. С. 64–78.

10. Ткачук М. Л. Екземплярський Василь Ілліч. *Київська духовна академія в іменах: 1819–1924: енциклопедія: в 2 т. Т. 1: А–К* / ред. М. Л. Ткачук, В. С. Брюховецький. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2017. С. 488–493.

11. Экземплярский В. И. Божеское и человеческое. *Христианская мысль*. 2007–2008. № IV. С. 270–285.

12. Экземплярский В. И. Евангелие и общественная мысль (Несколько слов о социальной стороне евангельской проповеди). Киев, 1913.

13. Экземплярский В. И. Евангелие Иисуса Христа перед судом Ницше. Петроград: Религия и жизнь, 1915. 166 с.

14. Ясперс К. Ницше і християнство. Фрагмент. *Всесвіт*. 1997. № 5–6. С. 142–144.

REFERENCES

Averyntsev, S. S. (1991). *Sofia–Logos. Dictionary*. Kyiv: Dukh i litera. [In Ukrainian].

Hryshchenko, V. L. (2000). The meaning of love: the Christian ethics of V. Ekzemplyarsky. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofii ta relihiieznavstvo (Scientific notes of NaUKMA. Philosophy and religious studies)*, 18, 69-76. [In Ukrainian].

Hryshchenko, V. L. (2002). Main directions of V. Ekzemplyarsky's religious and philosophical work. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofii ta relihiieznavstvo (Scientific notes of NaUKMA. Philosophy and religious studies)*, 20, 69-76 [In Ukrainian].

Jekzempljarskij, V. I. (2007-2008). Divine and the Human. *Hristianskaja mysl' (Christian thought)*, IV, 270-285. [In Russian].

Jekzempljarskij, V. I. (1913). *The Gospel and Social Thought (A Few Words on the Social Aspect of Gospel Preaching)*. Kyiv. [In Russian].

Jekzempljarskij, V. I. (1915). *Gospel of Jesus Christ before the Court of Nietzsche*. Petrograd: Religija i zhizn'. 166 p. [In Russian].

Zhmyr, V. (2010). In the footsteps of Nietzsche in Ukraine. *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy (Artistic culture. Actual problems)*, 7, 275-315. [In Ukrainian].

Liutyi, M. (2011). *Ukrainian Nietzscheanism*. Retrieved from <http://www.kram.in.ua/article/66> [In Ukrainian].

Menzhulin, V. (2021). Friedrich Nietzsche as a hero of pathographic research conducted in the Russian Empire. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo (Scientific notes of NaUKMA. Philosophy and religious studies)*, 7, 17-29 [In Ukrainian].

Pastushenko, L. A. (2014). Mykola Steletsky, a graduate of the Kyiv Theological Academy: pages from his biography and work. In *Mahisterium, 55: Istoryko-filosofski studii*. P. 68-80. Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska Akademiia» [In Ukrainian].

Pastushenko, L. A. (2023). Vasyl Ekzemplyarsky and Petro Kudryavtsev: at the crossroads of creative paths. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo (Scientific notes of NaUKMA. Philosophy and religious studies)*, 11-12, 95-104 [In Ukrainian].

Tkachuk, M. L. (2010). What was he convicted of? (On the history of the expulsion of Professor V. I. Ekzemplyarsky from the Kyiv Theological Academy). *Kyivska akademiia (Kyiv Academy)*, 8, 64-78 [In Ukrainian].

Tkachuk, M. L. (2017). Vasyl Illich Eksemplyarskyi. In M. L. Tkachuk, & V. S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyiv Theological Academy in Names: 1819-1924: Encyclopedia: In 2 v. V. 1: A-K* (pp. 488-493). Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». [In Ukrainian].

Yaspers, K. (1997). Nietzsche and Christianity. Excerpt. *Vsesvit (Universe)*, 5-6, 142-144. [In Ukrainian].

Стаття надійшла до видання / Received: 17.10.2025

Прийнято до друку після рецензування / Accepted: 12.12.2025

Опубліковано / Published: 31.03.2026